

*Summary***Narogna O.V. Privation of military rank as type of punishment : separate questions of application. – Article.**

The modern legislation of Ukraine in sphere of military activity is characterized by presenting of some problems which require the decision. The analysis of articles which regulate substantive provisions of attachment the punishments are outside of interests of science officers. More attention to similar questions will strengthen the legality and will help with the prevention of errors of attachments of separate kinds of punishments.

Key words: deprivation of rank, additional penalties.

УДК 343.24.001.11

А.С. Макаренко

**ПРОБЛЕМА ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ
В СУЧАСНІЙ НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

Проблема принципів призначення покарання є однією з дискусійних у сучасній науці кримінального права. До теперішнього часу все ще не з'ясовані питання системи даних принципів, формулювання окремих принципів, питання про співвідношення принципів і загальних засад призначення покарання. І це незважаючи на те, що принципам призначення покарання присвячено чимало праць різних авторів. Перші спроби вивчення принципів призначення покарання були розпочаті теоретиками кримінального права достатньо давно. Так, Л.С. Белогриць-Котляревський указував на принципи особистісної відповідальності, економії каральних засобів, культурності покарання, індивідуалізації кримінальної репресії у зв'язку із загальною запобіжною діяльністю [1, с. 25]. Принцип індивідуалізації покарання аналізували у своїх працях І.Я. Фойницький, А.А. Жижиленко та інші вчені [2; 3]. Комплексні дослідження принципів призначення покарання можна було виявити у теорії радянського кримінального права [4; 5]. Це і монографічні дослідження принципів у цілому, і праці, присвячені аналізу окремих принципів [6; 7]. Ще у 1985 р. професор Л.Л. Кругліков зазначав, що «питання про систему принципів призначення покарання – одне із білих плям кримінально-правової науки» [5, с. 51]. Але до цих пір серед учених немає єдиної точки зору з цього питання.

Для досягнення законодавчо визначеної мети покарання, підвищення його ефективності протидії злочинним проявам, у цілях максимальної диференціації та індивідуалізації покарання судді мають керуватися принципами призначення покарання, а тому визначення системи принципів призначення покарання, розкриття їх змісту, з'ясування ступеня їх ідеологічного впливу на формування внутрішнього переконання як важливого прояву правосвідомості суддів і як основи для прийняття того чи іншого рішення у справі є важливим питанням і становить мету даного дослідження.

Уявляється, що перед тим як визначитися з колом принципів призначення покарання, необхідно розглянути питання класифікації принципів права. Так, поширеним підходом є поділ усіх принципів права за сферою їх дії на три групи: загальноправові, спеціально-правові (галузеві) і принципи окремих інститутів галузі права. Але питання про те, які саме з принципів слід віднести до тієї чи іншої групи, є дискусійним. На думку Н.В. Васильєва, до загальних (загальноправових) принципів належать ті, на яких базується не тільки кримінальне, але й інші галузі права [8, с. 11]. Так, можливо відмітити, що принципи законності, гуманізму, рівності всіх перед законом характерні практично для всіх галузей права, вони загальноправові.

Спеціально-правовими (галузевими) слід визнати принципи, характерні для тієї чи іншої галузі права. Зокрема, можна виділити принципи кримінального права. До їх числа різні вчені відносять різні принципи, єдиної точки зору з цього питання не вироблено. Слід зазначити, що найбільше заперечення викликає розгляд ученими як принципів кримінального права (галузевих) загальноправових принципів. Найбільш чітко цю думку виражають В.Н. Кудрявцев та С.Г. Келіна, на думку яких загальноправові принципи діють через галузеві, а специфічні галузеві принципи є не чим іншим, як своєрідним переломленням загальноправових принципів [9, с. 61–62]. На думку Т.В. Непомнящої, до числа кримінально-правових принципів слід віднести принципи: економії заходів державного примусу (економії судових репресій); особистої відповідальності, невідворотності відповідальності за вчинений злочин [10, с. 23]. Здається, що позиція даного автора заслуговує на увагу. На нашу думку, принципами кримінального права як галузі є принцип відповідальності лише за те діяння, яке передбачене законом як злочин (*nullum crimen sine lege*), принцип особистого характеру відповідальності, принцип диференціації кримінальної відповідальності, невідворотності відповідальності за вчинений злочин та принцип економії каральних засобів.

Як уже відмічалось, поряд із загальноправовими та принципами кримінального права як галузі права слід виділяти також принципи інституту галузі права. Зокрема, можна говорити про принципи призначення покарання. «Принципи того чи іншого інституту визначають його зміст. Вони є найбільш вузькими за сферою своєї дії. Такі принципи повинні бути достатньо специфічні, функціонувати локально і не поширюватися на всю систему права у цілому чи на ту або іншу галузь» [11, с. 40]. Визначення принципів призначення покарання пропонується багатьма вченими. Так, А.Д. Соловйов під принципами призначення покарання розумів: «Закріплені у нормах кримінального та кримінально-процесуального права положення, які встановлюють підстави, умови та порядок застосування кримінального покарання» [12, с. 7]. М.І. Бажанов вважав, що принципи призначення покарання – це «вихідні, найбільш важливі положення, закріплені у нормах кримінального законодавства, які визначають усю діяльність судів із застосування покарання до осіб, винних у вчиненні злочину» [13, с. 11]. Уявляється, тлумачення принципів виключно як «положень» викликає певні заперечення, оскільки суперечить

етимологічному значенню даного поняття: термін «принцип» походить від латинського слова *principium* (основа, первоначало) і означає керівну, вихідну ідею, засаду, яка лежить в основі якого-небудь явища, процесу. До речі, М.І. Бажанов до принципів призначення покарання відносив визначеність покарання, обґрунтованість і обов'язковість мотивування його у вирокі. Однак з подібною точкою зору навряд чи можна погодитися, оскільки це принципи призначення покарання не у кримінальному праві, а скоріше у кримінальному процесі. Принципом призначення покарання окремі автори називають принцип відповідності покарання суспільній небезпечності злочину [14]. Але це найпевніше не принцип, а загальна засада призначення покарання. В.В. Полтавець взагалі виокремлює таку систему принципів призначення покарання: 1) загальні та галузеві принципи кримінального права, які мають специфічний прояв у призначенні покарання: законність, справедливість, гуманізм та інші; 2) спеціальні принципи інституту призначення покарання: індивідуалізація покарання й економія заходів кримінально-правового примусу [15, с. 10]. Є.Ю. Полянський до принципів інституту призначення покарання відносить економію каральних засобів, індивідуалізацію покарання, доцільність [16, с. 59]. Уявляється, основною помилкою авторів названих концепцій є те, що до принципів вони відносять або окремі вимоги, або окремі правила призначення покарання. Принципи призначення покарання – це основні керівні ідеї, які визначають усю діяльність суду із застосування покарання. Можливо, саме таке розуміння даних принципів дає змогу точно визначити їх коло.

На нашу думку, до принципів призначення покарання слід відносити принципи індивідуалізації та принцип справедливості покарання. З приводу принципу індивідуалізації покарання у літературі висловлюються різні думки. Деякі вчені взагалі заперечують необхідність виділення подібного принципу (В.М. Бурлаков, П.П. Осипов та інші). Так, на думку В.М. Бурлакова, «в індивідуалізації відсутній самостійний зміст і, виступаючи як реалізація ідей справедливості, доцільності, ефективності та гуманізму, вона може розглядатися як певний процес застосування принципів призначення покарання чи як результат їх застосування, але сама принципом не є» [17, с. 32]. Інші, навпаки, вважають індивідуалізацію одним із основних принципів призначення покарання (І.І. Карпець, Г.Л. Крігер). Звертає на себе увагу той факт, що, характеризуючи даний принцип, окремі автори фактично зводять його до положень норми про загальні засади призначення покарання. Так, І.І. Карпець пише, що «індивідуалізація покарання – це принцип, який полягає в урахуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного, пом'якшуючих та обтяжуючих обставинах...» [18, с. 10]. Багато вчених пропонують більш широке визначення даного принципу. Так, на думку Г.З. Анашкіна, індивідуалізація покарання полягає в урахуванні: характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину; особи винного, обтяжуючих та пом'якшуючих обставин; ступеня участі підсудного у вчиненні злочину, причин, з яких злочин не було доведено до кінця; обставин, які дозволяють призначити покарання нижче від

найнижчої межі, та ін. [19, с. 64]. Уявляється, що саме остання думка є вірною, з тим лише запереченням, що, оскільки принцип індивідуалізації є всеосяжним, виявляється у багатьох нормах кримінального закону, досить тяжко в одному визначенні сформулювати, у чому саме він виявляється.

Таким чином, індивідуалізація покарання – конкретизація судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила злочин, у залежності від особливостей даного злочину і його суб'єкту. Зміст принципу індивідуалізації не охоплюється повністю поняттям та змістом загальних засад призначення покарання, він набагато ширше. У ст. 65 КК містяться лише законодавчі передумови індивідуалізації покарання. За справедливим зауваженням Ю.Б. Мельникової, «індивідуалізація покарання передбачає, з одного боку, призначення справедливого покарання, співрозмірного тяжкості злочину і суспільної небезпечності особи винного, а з іншого – визначення міри кримінально-правового впливу, яка максимально сприяла би досягненню цілей покарання. Таке розуміння сутності принципу індивідуалізації покарання дозволяє виключити можливість ототожнення принципу індивідуалізації покарання із загальними засадами призначення покарання» [20, с. 28]. Принцип індивідуалізації покарання закріплений у ряді норм КК. Так, індивідуалізацію покарання передбачають норми про відповідальність і покарання співучасників у вчиненні злочину (ст. ст. 29, 30 КК, ч. 4 ст. 68 КК). Для індивідуалізації важливим є з'ясування питання про стадію вчинення злочину (ст. ст. 16, 68 КК). Інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. 66 та 67 КК), також є засобом індивідуалізації покарання. Велике значення для індивідуалізації покарання має конструкція санкцій норм Особливої частини КК як альтернативних та відносно-визначених.

Кажучи про принципи призначення покарання, безсумнівно окрему увагу необхідно зосередити на принципі справедливості покарання. Хоча КК України не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання, однак такий висновок випливає із загальних засад призначення покарання. Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання вчиненню нових злочинів. Тим більше, Законом України від 15 квітня 2008 р. ч. 2 ст. 65 КК України доповнена реченням такого змісту: «Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів» [21]. Тобто сформульований та конкретизований принцип саме справедливості покарання.

На нашу думку, справедливість призначення покарання повинна у майбутньому визначатися з точки зору врахування інтересів усіх суб'єктів кримінально-правових відносин (злочинця, держави, потерпілого, третіх осіб) і, таким чином, бути врахованою серед принципів призначення покарання. Тим більше що для нашої держави на сучасному етапі формування її віктимологічної політики важливим є організація віктимологічної ідеології, спрямованої на

переорієнтацію суспільства з проблеми злочинця на проблеми жертв злочинів як на рівні простих громадян, так і співробітників правоохоронних органів. У даному контексті слід враховувати прийняті Комітетом міністрів Ради Європи у 1985 р. Рекомендації відносно положення потерпілого у рамках кримінального права і кримінального процесу. Так, враховуючи, що цілі системи кримінального правосуддя традиційно формувались з точки зору норм, що стосуються відносин між державою і правопорушником, сама сучасна система кримінальної юстиції сприяє тільки погіршенню проблем потерпілого. У цьому зв'язку необхідно звертати більше уваги на завдану потерпілому фізичну, матеріальну, психологічну і соціальну шкоду та розглядати міри, які доцільно прийняти для задоволення його потреб на всіх етапах кримінального процесу, і, в кінцевому підсумку, сприяти примиренню потерпілого з правопорушником [22, с. 258]. І дійсно, покарання повинно усвідомлюватися злочинцем як закономірний результат його власного діяння. Межею покарання є межа самого діяння. Тому тільки призначення справедливого покарання сприятиме реалізації цілей покарання та уникненню помилок у судовій практиці.

На нашу думку, враховуючи значимість принципів призначення покарання та вагомий ідеологічний вплив на правозастосувача, необхідно ч. 2 ст. 65 КК доповнити абзацом першим такого змісту: «Суд, призначаючи покарання, повинен керуватися принципами справедливості та індивідуалізації покарання».

Література

1. Белогриц-Котляревский Л.С. Основные черты истории уголовного права. – К., 1893. – 340 с.
2. Фойницкий И.Я. Русская карательная система. – СПб., 1874. – 434 с.
3. Жижиленко А.А. Очерки по общему учению о наказании. – Пг., 1923. – 452 с.
4. Левицкий Г.А. К вопросу о принципах применения наказания // Сов. гос. и право. – 1958. – № 4. – С. 19-27.
5. Кругликов Л.Л. О принципах назначения наказания // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1985 – С. 56-67.
6. Мамедов А.А. Справедливость назначения наказания. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 119 с.
7. Савенков А.В. Принцип индивидуализации при назначении наказания: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2004. – 22 с.
8. Васильев Н.В. Принципы советского уголовного права : учеб. пособие. – М., 1983. – 437 с.
9. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М.: Юридиздат, 1988. – 204 с.
10. Непомнящая Т.В. Назначения уголовного наказания: теория, практика, перспективы. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 781 с.
11. Татарников В.Г. Понятие общих начал назначения наказания и их содержание // Проблемы совершенствования борьбы с преступностью. – Иркутск, 1985. – 172 с.
12. Соловьев А.В. Применение наказания по советскому уголовному праву. – М.: Юрлитиздат, 1958. – 436 с.
13. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – К.: Вища шк., 1980. – 216 с.
14. Мицкевич А.Ф. Принцип соответствия наказания общественной опасности преступления в советском уголовном праве (понятие, обоснование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1985. – 23 с.

15. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 23 с.
16. Полянський Є. Ю. Теоретичні засади призначення покарання у сучасній науці кримінального права // Вісник прокуратури. – 2009. – № 3. – С. 57-65.
17. Бурлаков В.Н. Личность преступника и назначение наказания : учеб. пособие / Мин-во высш. и сред. спец. образования, Ленинград. гос. ун-т имени А.А. Жданова. – Л., 1986. – 98 с.
18. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. – М.: Юридиздат, 1961. – 190 с.
19. Анашкин Г.З. Справедливость назначения уголовного наказания // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 64-67.
20. Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализации наказания. – Красноярск: Изд-во КГУ, 1989. – 108 с.
21. Закон України від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – Ст. 236.
22. Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. – Одесса: Юрид.л-ра, 2000. – 336 с.

Анотація

Макаренко А.С. Проблема принципів призначення покарання у сучасній науці кримінального права. – Стаття.

Дана стаття присвячена проблемі принципів призначення покарання у сучасній науці кримінального права. Наводиться класифікація принципів права, з'ясовується місце принципів призначення покарання, обґрунтовується необхідність виділення даної категорії принципів, надається їх визначення. Також автор пропонує свій варіант класифікації принципів призначення покарання, аналізує стан вітчизняного законодавства щодо рівня закріплення принципів призначення покарання.

Ключові слова: принципи призначення покарання, індивідуалізація покарання, справедливість покарання.

Summary

Makarenko A.S. The problem of the principles of setting punishment in the modern science of criminal law. – Article.

This article is devoted to the problem of the principles of setting punishment in the modern science of criminal law. The classification of the principles of law is given, the place of the principles of setting punishment is found out, the necessity of separation of this category of principles is grounded, the determination of principles is given. Also the author proposes her variant of the classification of principles of law, analyses the state of home legislation regarding the level of fixing of the principles of setting punishment.

Key words: the principles of setting punishment, the individualization of punishment, the justice of punishment.